

ՀՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԳԵՄԻԱ
Հ. ԱԺԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԻ ԼԵԶՎԱԲԱՆՆԵՐԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ
ԿՈՆՖԵՐԱՆՍԻ ՆՅՈՒԹԵՐ
(ԶԵԿՈՒՑՈՒՄՆԵՐԻ ԹԵԶԻՄՆԵՐ)**

Ե Ր Ե Վ Ա Ն 1974

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА ИМ. Р. АЧАРЯНА

МАТЕРИАЛЫ ПЕРВОЙ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ МОЛОДЫХ ЛИНГ-
ВИСТОВ

(ТЕЗИСЫ ДОКЛАДОВ)

ЕРЕВАН 1974

ՀԱՅԱ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Հ.ԱՋԱՒԱՅԵՒ ՍԵՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԵՐԻՏՐԱՍՏՐԻ ԼԵԶՎԱԲԱՆՆԵՐԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԿՈՆՔԵՐԱՆՆԻ ՆՅՈՒԹԵՐ
/ԶԵԿՈՒՑՈՒՄՆԵՐԻ ԲԵԶԻՄՆԵՐ/

ՀԿՅԵ
A II

ԵՐԵՎԱՆ 1974

ԸՆԴՈՒՄԱՐԿՈՒՄՅԱՆ

ԼԵՏՎԻ ԲԱՆԱԳԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԵՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋԸ

1. Լեզվի բառապաշարի համակարգայնության հարցը գնալով ավելի ու ավելի է դրսևում գիտնականների ուշադրությանը: Արդեն ուսումնասիրվել են տարբեր լեզուների բառապաշարի առանձին մասեր, որոնցում ցայտունորեն դրսևորվում է համակարգային կազմակերպումը, և որոնք որոշակիորեն խմբավորվում են ըստ իրենց հասկացական-բառային համապատասխանությունների ու ընդհանրությունների: Սակայն բառապաշարի համակարգայնությունը նույն ձևով չի դրսևորվում նրա բոլոր շերտերում ու հատվածներում, ուստի խոչընդոտներ են առջ գալիս բառապաշարի՝ որպես մեկ ամբողջության, համակարգային բնույթը որոշելու և հետազոտելու ընթացքում: Դրանով էլ բացատրվում են այս բնագավառում նկատվող մասնակի դժվարություններն ու անորոշությունը:

2. Լեզվի բառերի ամբողջությունը ըստ հասկացական-իմաստային ընդհանրության կարելի է դասակարգել առանձին խմբերի՝ լեզվական ու արտաբերական գործոնների համադրման միջոցով: Ընդ որում, բառային մակարդակի համակարգայնությունը վերջնական լուծում է ստանում լեզվական փաստերի ու տվյալների հիման վրա: Իսկ վերջիններիս անմիջական վերլուծության համար անհրաժեշտ է նախ ուսումնասիրել բառային կազմի առանձին օղակների միավորների բնույթն ու փոխադարձ կապերը, ինչպես նաև զրանց դրսևորման օրինաչափություններն ու փոխայամանավորվածությունը համաժամանակյա և տարբերամանակյա վիճակում: Անհրաժեշտ է նաև պարզաբանել բառային միավորների հարաբերությունների ստորակարգությունը, բացահայտել բառային և իմաստային անփոփոխականների ու փոփոխականների էությունը, բնորոշ գծերն ու փոխհարաբերությունները: Լեզվի բառա-իմաստային համակարգի ուսումնասիրության ժամանակ պետք է հաշվի առնել, որ բառապաշարի՝ որպես առանձին լեզվական մակարդակի, համակարգային բնույթի կարևոր հատկանիշներն են ^{հեղ}բառի կամ բառույթի պատկանելությունն է կառուցվածքորեն սահ-

մանափակված որոշակի բառ-իմաստային խմբի և նրա զրկված դիրքը ավյալ բառախմբի այս կամ այն ենթախմբում: Այսպիսով, բառային շարքի մեջ մշտ-
նոդ և նրա բաղադրամասը հանդիսացող բառ-միավորները ^վզնվում են որոշակի
ստորակարգման հարաբերության մեջ, որը և ստեղծում է լեզվի համաժամա-
նակյա կտրվածքում բառի իմաստային կշիռն ու համարժեքությունը:

3. Բառի նշանակությունը բնորոշվում է արտաքին իրականության երևույթ-
ների ու զիտակցության մեջ նրանց արտացոլումը հանդիմացող հասկացու-
թյունների առանձնահատկություններով, բառի իմաստը լայն առումով հասա-
րակության զիտակցության մեջ արտաբերված իրականության արտահայտու-
թյունն է: Սակայն այս հասկացմանը չի բացառում նրա ինքնավար բառային
|լեզուիական| նշանակության, լեզվական-բառային յուրահատուկ արժեքի գո-
յությունը, նրա փոխադամանավորվածությունն ու փոխներգործությունը բա-
ռային համակարգի մակարդակում: Ուստի և բառային համակարգի ուսումնասիր-
ման և դասակարգման համար պետք է հաշվի առնել բառի ողջ իմաստային բո-
վանդակությունը և հենվել բառի ունեցած ինչպես լեզվական, այնպես էլ
արտաբերված հատկանիշների վրա:

4. Բառի իմաստաբանական հետազոտության գլխավոր նպատակը նրա բո-
վանդակության երեք հիմնական տարրերի՝ նշանի, բառային հասկացության
և նշանակելիի համառոտ դիտարկումն է: Այս տեսանկյունով բառի լրիվ
և բազմակողմանի բնութագրումը հնարավոր է միայն հարացուցային և շարա-
կարգային սպառիչ հետազոտության միջոցով, որը կբացահայտի բառի բոլոր
էական իմաստային և ձևական հատկանիշները, նրա տեղը հարացուցային շար-
քում և գործառնությունը շարակարգային մակարդակում: Բառային հարացույ-
ցը, որը բառային ենթահամակարգերի ստորակարգային կառուցվածքն է, իր
մեջ ընդգրկում է բացի լեզվականից նաև արտաբերված տարրեր, իսկ բա-

ռային շարակարգը բառային միավորների գործառույթունն է խոսքային շնչ-
թայում, ընդ որում, այդ երկուսի փոխհարաբերության մեջ դրսևորվում է
բառապաշարի համակարգայնությունը, որն իր հերթին ընդհանուրի և առան-
ձինի հարաբերության դրսևորումն է բառի մակարդակում: Լեզվի բառապաշա-
րը իր զարգացման յուրաքանչյուր համաժամանակյա վիճակում բնորոշվում
է համակարգայնության որոշակի հատկանիշներով: այն կազմված է ոչ թե
բառերի մի անկանոն, անկապ շարքից, այլ իմաստաբանորեն և կառուցվածքո-
րեն միմյանց հետ հարաբերվող բառախմբերից, որոնք Լեզվի տվյալ կտրված-
քում հանդես են գալիս որպես որոշ առումով հաստատուն և վերջնական մի
ամբողջություն:

5. Այժմ իմաստաբանական հետազոտման մեթոդը հիմնված է գլխավորա-
պես ինդուկտիվ ընդհանրացման սկզբունքի վրա: Դա՛նի՛ որ անհնարին է ընդ-
գրկել բնական Լեզվի ողջ բառային կազմը ամբողջությամբ, ուստի նրանում
առանձնացվում են որոշ իմաստային խմբեր կամ շարքեր, ուսումնասիրվում
է նրանց ներքին իմաստային կառուցվածքը, համադրվում և տեղադրվում են
բոլոր տարրական իմաստները, բացահայտվում են նրանց զուգորդման կա-
նոնները ավելի բարդ իմաստային համալիրներում և այլն:

6. Արդի Լեզվաբանության մեջ կիրառվում են բառապաշարի դասակարգ-
ման, բառերի իմաստային խմբավորման տարբեր սկզբունքներ, որոնց հիման
վրա տարբերակվում են բառերի առարկայական, թեմատիկ, տերմինաբանական,
իմաստային, բառա-իմաստային խմբեր, համանիշների, հականիշների, բառա-
բարդման և բառակազմական շարքեր, իմաստային դաշտեր և այլն:

Մենք որպես ելակետ ընդունում ենք Լեզվի բառային համակարգի իմաս-
տային կամ բառա-իմաստային դասակարգումը, այսինքն՝ բառերի խմբավո-
րումը ըստ նրանց նշանակության, իմաստի միատեսակության կամ համանմա-
նության: Այս սկզբունքով Լեզվում առանձնացվում են, օրինակ, ազգակ-
ցության, ժամանակ, բնական երևույթներ, զգացմունքներ, գույն, շար-
ժում արտահայտող բառեր, բույսերի, կենդանիների, մարմնի մասերի ան-
վանումներ և այլն:

Մ. Կ. ՀԱՏԵԵԹԱՆ

ՍԱՐԱՏԵՒ ՄԱՍԵՐԻ ՀԵՂԵՎՐՈՒՄԻԱՆ ԱՆՎԱՆՈՒՄՆԵՐԸ
ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ ԵՎ ՆՐԱՏՅ ՏԱՐԱԾԱԿԱՆ ԲԵՌՈՒԹԱԳԻՐԸ

1. Հեղեվրոպական իմաստաբանության զարգացման մեջ վերջին մի քանի տասնամյակներում նկատվում է որոշ տեղաշարժ: Մշակվում և կիրառվում են իմաստաբանական հետազոտության որոշակի եղանակներ, հատուկ ուշադրություն է դարձվում իմաստային նեղ խմբերի պատկանող բառերի ուսումնասիրմանը: Այս տեսակետից զգալի աշխատանք են կատարել Հ. Թումանյանը, Հ. Ասմանզուլյանը և ուրիշները:

2. Մարմնի մասերի անվանումների իմաստային խմբի ուսումնասիրությանը կարևոր է նրանով, որ դրանք մտնում են լեզվի բառային հիմնական ֆոնդի մեջ: Այդ անվանումները բավական վստահելի յուրով են հանդիսանում լեզուների ցեղակցության աստիճանը որոշելու համար:

3. Մեր հաղորդման նպատակն է տալ մարմնի մասերի հեղեվրոպական անվանումների տարածական նկարագիրը, բացահայտել այդ անվանումների զուգաբանությունների տարածքները և՛ արտահայտության, և՛ բովանդակության պլաններում:

4. Տարածական առումով այս բառերը կարելի է բաժանել երեք հիմնական խմբի.

ա/ Մարմնի մասերի անվանումներ, որոնք պահպանվել են հայերենում և զերթեք բոլոր հեղեվրոպական լեզուներում. օր. հյ. ոտն, հնդ. *pad-* ալ. *pad* , , ոտք, , հն. *Πῶς*, առտ. *ποῦς* սեռ. *ποδοί* , , ոտք, , լատ. *pēs, pēdis* , , ոտք, , ումբ. *peŕci, persi* , , ոտք, , հիււ. *ἰς* , , ցած, ներքև, ինչ-որ բանի տակ, , գոթ. *fōtus* , , ոտք, , հիւսլ. *fōtr* , , ոտք, , անգլ. *fōt* , , ոտք, , հվգ. *fuoz* , , ոտք, ,

խերթ. - Լուվ. *pata-* , , ուտք , , հիեր. խերթ. *pat* , , ուտք , , Բոն. *A pe* , , ուտք , , Բոն. *B pai* , , ուտք , ,

բ/ Մարմնի մասերի անվանումներ, որոնք պահպանվել են հայերենում և մի քանի հնդեվրոպական լեզուներում. օր. հյ. նետր, հսնդ. *snānam*, ալ. *snanar*, հն. *νεῦρον*, լտ *nervus*, Բոն. *B. snaueta*

գ/ Հայերենում և մեկ-երկու լեզուներում պահպանված անվանումներ. օր. հսրուկ, լտ. *crūs*, - *uis*; հյ. գեղի, Լիւ. *gēležiune*, , գեղի, զոբ, , հսւ. *žel za ևուս. *železá*, սլով. *žleza*, հւերթ. *žleza* ,

Ծ. Այս խմբերից յուրաքանչյուրի մեջ մանող անվանումները կարող են հակադրուբյուններ ունենալ:

ա/ միաժամանակ և արտահայտության, և բովանդակության պլաններում, ընդ որում, արտահայտության և բովանդակության պլանների տարածքները կարող են իրար և համապատասխանել, և չհամապատասխանել: Օրինակ՝ մորուք,

*- և բաղադրամասով առանձնացվող տարածք է՝ հյ. մորուք, հսնդ.

smāsru , , մորուք , , խերթ. *zama(h)kur* , , մորուք , , /հայ-հունդ-կա-խերթական/. -Օ բաղադրամասով սրանց հակադրվում են՝ հիւ. *smekh*

/*smekā-ից/ , , կզակ , , անգլ. *smoēras* , , շերբուկ , , Լիւ.

smākras, *smakrā*, , կզակ , , Լեթ. *smakrā* , , կզակ, քիմ,

/կենտա-գերմանա-բալթիական/. լտ. *māla* , , ճնոտ, մորուք, ևւր -^{*} Լուվ առանձնանում է՝ Այս օրինակում արտահայտության և բովանդակության պլանների տարածքներն իրար համապատասխանում են:

Կամ՝ հյ. ուլոք, հն. *ālāξ*, *ālāξ* , , արմունկուկ , , /հայ-հունական/. -^{*} Ե բաղադրամասով սրանց հակադրվում են՝ Լիւ. *ualektis*, ար-

մունկուկ , , հիլոս. *woaltis*, *woltis*, , արմունկուկ , , նախաբաղուկ հռուլ. *lakōto* , , արմունկ , , ևուս. *lōkotē*, , արմունկ , , Այս

օրինակում արտահայտության և բովանդակության պլանների տարածքները իրար չեն համապատասխանում:

բ/ Անվանումներ, որոնք հակադրուբյուններ ունեն միայն արտահայտու-

թյան պլանում /բովանդակութան պլանում նույնիմաստ են/:

որ. Լեարդ

Արտահայտութան պլանը չ'ընով ուղղականի մեկից են՝ հյ. Լեարդ, հհհդ.
yáxut, պոս. *jigar*, ալ. *yākarā*, հս. *ἵκαρ*, լտ. *jecur*, Լեարդ
/հայ-հնդկա-իրանա-հունա-լատինական/. Դ'ընով սեռականի մեկից են՝ աֆղ.
yīra, բթ. *ἱεκαῖα*, լիտ. *jākaros*, Լեթթ. *akmas*, *aknis*, հպրուս.
iagno, Լեարդ, /աֆղանա-բալթիական/:

6. Արտահայտութան պլանում որպէս տարածքային գործուն հատկանիշ-
ներ հանդես են գալիս՝ ա/մայնդարձը, բ/ նախահար մայնավորի առկայու-
թյունը կամ բացակայութիւնը, գ/ ածանցը և դ/ ածականը: Հնչյունական
համապատասխանութիւնը տարածքային էական հատկանիշ չենք համարում, քա-
նի որ չունենք օրինակներ, որտեղ հնչյունական տարբերութիւնը առաջ բե-
րի իմաստի փոփոխութիւնն:

7. Բովանդակութան պլանում տարբերում ենք տարածքային հատկանիշնե-
րի երեք աստիճան՝ ա/նույնիմաստութիւն, բ/հոմանիշութիւն, գ/տարիմաս-
տութիւն: Այստեղ զգայմանականորեն հոմանիշ ենք համարում այն բառերը,
որոնք դուրս չեն գալիս մարմնի մասերի անվանումների շրջանակից /օր.
լանջ-թոք, այտ-ծնոտ-կրկն-մորուք և այլն/:

8. Արտահայտութան և բովանդակութան պլանների տարածքների ուսում-
նասիրութիւնը բացահայտում է լեզուների մերձավորութան տարբեր աստի-
ճաններ: Ըստ արտահայտութան պլանի հայերենին ամենամոտ կանգնած լե-
զուն հունարենն է, որին հաջորդում են՝ հին հնդկերեն, իրանական, լատի-
ներեն, սլավոնական, բալթիական, թուրքերեն /?/, իսթերեն /?/, Կելտա-
կան, աբրաներեն:

9. Ըստ բովանդակութան պլանի հայերենին ամենամոտ կանգնած լեզուն
հին հնդկերենն է, որից հետո գալիս են՝ իսթերեն /?/, թուրքերեն /?/,
աբրաներեն, իրանական, լատիներեն, հունարեն, սլավոնական, գերմանական, բալ-
թիական, Կելտական: ? նշանը ցույց է տալիս, որ այդ լեզուների տվյալ-
ները վստահելի չեն, քանի որ նրանցից պահպանվել են քիչ թվով օրինակ-
ներ, իսկ այն լեզուները, որոնցից պահպանվել են ընդամենը մեկ-երկու
օրինակ, մենք ընդհանրապէս անտեսել ենք:

Հ.Վ. ՍՈՒՔԻՍՅԱՆ

ԻՆԴԵՎՐՈՒԿԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՑՍՄ ՈՒՍԵՐՏԵՐԻ

ԶԵՆՈՒԴԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԵՐԵՆՏՈՒՄ

1. Հնդեվրոպական լեզուների բառակազմական պրոցեսների պատմա-համեմատ-ուսումնասիրության հիմնական խնդիրներն են՝ ա/ համեմատվող լեզուների բառակազմական համակարգերի հարաբերակցության վերականգնումը՝ նրանց զարգացման տարբեր ժամանակաշրջաններում, բ/ յուրաքանչյուր համակարգում ընդհանուր հին ժառանգության և նրա առանձին տարրերի զարգացման բացահայտումը, գ/ բառակազմության այս կամ այն նոր երևույթի ծագման ժամանակագրության որոշումը:

2. Հնդեվրոպական բառի կառուցվածքի՝ հայերենի բառակազմության ներքին պահանջով պայմանավորված փոփոխությունների օրինաչափություններն ուսումնասիրելիս անհրաժեշտ է առաջնորդվել որոշակի սկզբունքներով՝ ա/ վերլուծության համար առանձնացնել այն բառերը, որոնց ծագումնային ընդհանրությունը հիմնավորվում է հնչյունական և իմաստային որոշակի համապատասխանություններով, բ/ յուրաքանչյուր ածնցյալ, առավել ևս բարդ բառի դեպքում հաշվի առնել զուգահեռ ինքնուրույն զարգացման հնարավորությունը, քանի որ ընդհանուր ծագում ունեցող միավորները ցեղակից լեզուներում կարող են սոսկ հիմք-լեզվի մեջ եղած միտումների ինքնուրույն զարգացման կամ էլ շփման և փոխառության արդյունք լինել, գ/ լեզուների երկարատև պատմության ընթացքում երբեմն անհետ կորչում են հնդեվրոպական հիմք-լեզվից ժառանգված թեթական ձևերը, և նրանց փոխարեն ստեղծվում նորերը: Իսկ երբեմն էլ ժառանգություն ստացած ձևերը հուլման կամ իմաստի մթաճման հետևանքով փոփոխվում են մինչև անճանաչելիության աստիճան: Պետք է նշված ձևերի տարբերակման և ստուգաբանման ժամանակ հանդես բերել անհրաժեշտ զգուշություն:

3. Նոր բառերի կազմության համար հնդեվրոպական լեզուն մշակել էր բառածանցման և բառաբարդման միջոցներ: Բառածանցման դեպքում զուրկ ունենալ սկզբնական բառային մեկ իմաստի հետ, որը հնագիտվում է կամ հընչյունական ընդլայնման /ածնացման/ կամ փոփոխության /հերթազայության/ միջոցով, ընդ որում ածնցումը կարող է ունենալ ոչ միայն բառակազմական այլև հիմքակազմական նշանակություն: Բառաբարդման դեպքում նոր բառի կազմությունը ձևակազմական համաձայնություն չունի /համեմայն դեպք, հնդեվրոպական լեզուներում/, հստակորեն անջրպետվում է ածնցումից, սակայն դրա փոխարեն բարդությունները երբեմն չեն տարբերակվում կայուն բառակապակցություններից, որոնք պոստնցիալ կերպով վերածվում են բարդ բառերի:

Բառաճանցման և բառաբարդման հստակ տարբերակման հնդեվրոպական լեզուներում չի խանգարում այն հանգամանքը, որ լեզվի մեջ բառակազմական ածանցների առաջացման կարևոր միջոցներից է առանձին բառերի և բառարմատների կատարած դերի փոփոխությունը՝ նրանց ձևական մաշումը և իմաստի փոփոխումը կամ միաձուլումը:

4. Հին հայերենը մի կողմից՝ համահնդեվրոպական ժամանակաշրջանից ժառանգել է ընդհանուր կառուցվածքային հատկանիշների որոշակի ամբողջություն /մասնավորապես ածանցյալ հիմքերով բառակազմական կաղապարների մյուս կողմից՝ հանդես է բերել զարգացման տարբեր ուղիներ, որոնք ըստ երևույթին առաջացել են հին հայերենի անկախ զարգացման ընթացքում՝ նրա ներքին օրինաչափությունների ժալվման հետևանքով:

Բացի այդ, հայերենում ներկայացվում են նաև մի շարք փոփոխություններ, որոնք ընդհանրապես բնույթ ունեն, առաջացել են հնդեվրոպական բոլոր լեզուներում գործող ընդհանուր տեղեկների հետևանքով /տիպաբանորեն զուգահեռ հնչյունական օրինաչափություններ/ և տարբեր աստիճաններով դիտվում են բոլոր հնդեվրոպական լեզուներում:

Այսպիսով, կարևոր է բացահայտել ոչ միայն այն տարրերը, որոնք ընդհանուր են հնդեվրոպական լեզուների հետ և զաւլիս են հիմք-լեզվից, այլև այն տարրերը, որոնք ստեղծվել են հայերենի երկարատև զարգացման ընթացքում:

5. Համեմատական ուսումնասիրության մեջ կարևոր է անվանական և բայական հիմքերում հանդես եկող ածանցների փոխությունը, մասնավորապես հին հնդեվրոպական հիմքակազմիչ ածանցների տարբերակման տեսանկյունից:

Հնդեվրոպական ածանցները կարող էին կազմել և թեմատիկ հիմքեր, և աթեմատիկ հիմքեր՝ ըստ $\frac{e}{o}$ թեմատիկ ձայնավորների պարունակելու և չպարունակելու: հմտ. ա/ - ξo -, - ξo -, - κo -, թեմատիկ
հիմքերով ածանցներ, բ/ - $\tilde{n}\tilde{e}$ -, - $\tilde{t}\tilde{e}$ -, - $(\tilde{t})\tilde{e}l$ -, աթե-
մատիկ հիմքերով ածանցներ:

Հնդեվրոպականից հին հայերենին անցնելիս կատարվել է նախկին թեմատիկ և աթեմատիկ հիմքերի վերախմբավորում՝ ա/ ա, ի, ո, ու ձայնավորահանգ հիմք, որը կազմավորվել է թեմատիկ հիմքերի, ինչպես նաև աթեմատիկ հիմքերի առաջին / $\tilde{e}$ -ով և $\tilde{u}$ -ով/ և երկրորդ / $\tilde{a}$ -ով/ ենթատիպերի բազայի վրա, բ/ $\tilde{n}$, $\tilde{t}$, $\tilde{t}l$ ձայնորդահանգ հիմք, որը ընդհանուր առմամբ աղտացուլում է հնդեվրոպական աթեմատիկ ձայնորդահանգ $\tilde{n}$ -ով, $\tilde{t}$ -ով և $\tilde{t}l$ -ով հիմքերը, մասամբ նաև թեմատիկ հիմքերը /- $\tilde{n}o$ -, - $\tilde{e}ol$:

Հին հայերենում հիմքերի վերախմբավորման հետևանքով ձայնավորահանգ ածանցավոր հիմքերի հիմքակազմիչ ձայնավորը ավելի շատ գիտակցվում է որպես վերջավորության մաս, քան հիմքակազմիչ տարր: Զայնորդահիմք կազմությունների մեջ ձայնորդն ըմբռնվում է ոչ թե որպես հիմքակազմ տարր, այլ իբրև արմատի անբաժանելի մաս:

6. Հին հայերենի բառակազմական տարրերի մեջ հսկայական փոփոխու -

Թյուներ եւ կատարվել հայերենում շեշտի՝ վերջընթեր վանկի վրա ամ-
րանալու հետեանքով, որի պատճառով վերջին հնչյունները ընկել են:

Բառակազմութեան բնաճալարում հնդեվրոպական լեզվական ընդհանրու-
թեան ժամանակաշրջանում սկսված՝ բառային կազմիչների սահմանների փո-
փոխութեան պրոցեսը անմիջական ազդեցութիւն ունեցել արմատ + ածանց
կառուցվածքային կաղապարի վրա, ինչպես հին հայերենում, այնպես էլ
հնդեվրոպական մյուս լեզուներում:

Բառակազմական սահմանների բարեշրջութիւնը, որ նպաստել է բառի
կառուցվածքի և բաղադրիչ տարրերի ձևափոխութեանը, պատճառ է հանդիսա-
ցել ոչ միայն նոր ձևութեան առաջացման, այլև նրանց անհետացման.
այսպիսով, երկու կարգի՝ գուտ հնչյունական /վերջավորութիւնների ան-
կում/ և համաբանական փոփոխութիւնների հետեանքով անդի է ունեցել
բառի կազմում ձևութեան սահմանների մթաճումը:

7. Համահնդեվրոպական /և ոչ միայն այդ/ ժամանակաշրջանից ժառանգ-
ված ածանցյալ հիմքերը որպես այդպիսիք հին հայերենում պահպանվում
են, եթե՝ ա/ տվյալ կազմութեան մեջ հիմնական ձևութեան շարունակում է
պահպանել իր ձևութեան արժեքը և գործառնական ակտիվութիւնը, բ/ երբ
չի խզվում պարզ հիմքով բառի և նրանից՝ առաջացած բառերի միջև եղած
իմաստային կապը:

Լեզվի համակարգի զարգացման որոշակի փուլում ածանցյալ հիմքերը
դառնում են պարզ, այսինքն՝ խոսողների գիտակցութեան մեջ ձևութեան
չեն բաժանվում, եթե՝ ա/ նրանց կազմի մեջ մտնող հիմնական ձևութեան
ընդհանուր տվյալ փուլում դադարում են իբրև այդպիսիք գործառնական,
բ/ նրանց կազմի մեջ մտնող հիմնական ձևութեան կապը խզվում է, դը-
րանք պահպանվում են նույն համակարգում տարբեր իմաստներով:

ԼԵԶՎԻ ԻՍՍՏԱՏԱՐԱՆԿԱՆ ԻՆՎԵՏԱՐԻԶԱՑԻԱՅԻ
ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁԸ

1. Լեզվի բովանդակության պլանը վերջին տասնամյակներում գտնու-
վում է Լեզվաբաններից շառերի ուշադրության կենտրոնում: Եվ դա բնական
է: Առանց իմաստային կողմի ճանաչման անհնար է ունենալ ճիշտ և ամբող-
ջական պատկերացում Լեզվի մասին: Բացի այդ, բովանդակության պլանի ոչ
բավարար ուսումնասիրված էինք խոլընդոտում է այնպիսի կարևոր տեսանկյուն
և գործնական խնդիրների լուծմանը, ինչպիսիք են մարդկային Լեզուների
իմաստային անփոփոխելի վերահսկումը, Լեզվի և մտածողության գործունեու-
թյան մեխանիզմի բացահայտումը և մոդելավորումը:

2. Այն ճգնաժամը, որի մեջ ընկել է մեքենական Լեզվաբանությունը,
հաղթահարելի է միայն կառուցվածքա-նկարագրական իմաստաբանության ստեղծ-
ման և զարգացման հիման վրա: Այդ ճանապարհի առաջին քայլը Լեզուների
բովանդակության պլանի իմաստաբանական ինվենտարիֆիզացիան է: Ինվենտար
ասելով հասկանում ենք, որոշ դասի բոլոր իմաստաբանական օբյեկտների
ցանկ, որոնք նշագրված են որոշակի մետաԼեզվի օգնությամբ տրված ճշգրի-
տությամբ և էքսպլիցիտությամբ, /Գորոդեցկի Բ.Թու. և Ուսսկին Վ.Վ./:
Ինվենտարիֆիզացիա կոչվում է ինվենտարների կազմելը:

3. Իմաստաբանական ինվենտարների և բովանդակության պլանի ուսում-
նասիրության մյուս փուլերի միջև կան տարբերություններ: Ինվենտարների
համար բնորոշ է ֆակուլտատիվության ավելի բարձր աստիճան, քան իմաստա-
բանական ուսումնասիրության մյուս փուլերի համար, ընդ որում, ֆակուլ-
տատիվությունը կապված է ինչպես ինվենտարիֆիզացիայի նպատակների, այն-
պես էլ նկարագրության խորության հետ: Ինվենտարիֆիզացիայի համար բնորոշ
է իմաստաբանական կոմպլեքսների ցանկեր կազմելը: Բովանդակության պլանի

նկարագրութեան ավելի բարձր փուլերում ցանկերն ավելի շուտ իմաստաբան-
նական միավորների նկատմամբ իմաստաբանական հարաբերութեանները կիրառ-
ման արդուներն են և կարող են բացահայտ և հստակ շարադրել:

4. իմաստաբանական ինվենտարների նկատմամբ կարելի է դնել հետևյալ
կարգի կառուցական պահանջները՝

ա/միասնութեան պահանջը /ինվենտարների մեջ պետք է նշվեն միասնու-
թեյականներ/:

բ/ Լրիվութեան պահանջը /ինվենտարները պետք է Լրիվ ընդգրկեն թ-
յականների այս կամ այն դասը/:

գ/ հավասարաչափութեան պահանջը /թեյականները պետք է նկարագրվեն
հավասարաչափ խորութեամբ/:

դ/ տարբերակման կարողութեան պահանջը /բոլոր նշված թեյականները
պետք է տարբերակվեն տվյալ մետաղագիտ. գիտութեամբ/:

5. ինվենտարիզացիան պետք է ունենա կոմպլեքսային բնույթ՝ այն պետք
է կատարվի ինչպես ևստիման-իմաստաբանական, այնպես էլ բառ-իմաստաբանա-
կան մակարդակների հարացուցային և շարակարգային պահանջներով՝ հաշվի առ-
նելով բոլոր իմաստաբանական շերտերը:

6. Ժամանակակից լեզվաբանության մեջ դժվար է գերազանցատես ինվենտա-
րիզացիայի դերը: Այն թեև նախնական ու միջանկյալ, բայց անհրաժեշտ և
անխուսափելի աստիճան է կառուցվածքա-նկարագրական իմաստաբանության
ստեղծման և զարգացման ճանապարհին: Այն մի բավականաչափ խոր և լուրջ
իմաստաբանական ուսումնասիրության հիմքում պետք է ընկած լինի իմաստա-
բանական ինվենտարների համակարգն այնպես, ինչպես հնչույթաբանական և
ևստիմանական հետազոտությունները հիմնված են համապատասխան ինվեն-
տարների վրա: իմաստաբանական ինվենտարիզացիայով մեծ չափով կորոշվի
ապագա իմաստաբանական ուսումնասիրությունների դիապազոնը, ճշգրտութեան
ընդ և մանրակրկիտությունը: Ներկայումս լեզվաբանությունը կանգնած է
բոլոր լեզուների հետևողական և ամբողջական ինվենտարիզացիայի անհրաժեշ-
տության առաջ:

ԾԱՍԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՀԱՐՑԱԿԱՆ ՆԱԽԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՓՈՐՁԱԿԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱԿԱՆ ՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. Մարդիկ ինչպես մի բան հայտնում, հաղորդում են ուրիշին, այնպես էլ ձգտում են անպայման իմանալ չիմացածը, տեղեկանալ ուրիշի հետ կատարվածին, կամ ճշտել գիտեցածը: Առաջինները քերականորեն ձևավորվում են պատմողական, իսկ երկրորդները՝ հարցական նախադասություներով միջոցով: Այսպիսով, հաղորդակցման իրականացման համար հաստատական և հարցական նախադասություներով առկայությունը դառնում է անհրաժեշտություն:

2. Ժամանակակից հայերենում հարցման դասակարգման ժամանակ հատկապես հաշվի ենք առել հարցական բառերի առկայությունը կամ բացակայությունը, հարցման կառուցվածքը, հնչերանգը և հարցմանը տրվող պատասխանների բունությունը: Այս հատկությունների վրա հիմնվելով՝ դասակարգման առաջին աստիճանում առանձնացվել են հարցական բառով հարցումներ և առանց հարցական բառի հարցումներ, իսկ վերջինիս մեջ էլ տարբերակվել են նաև մի շարք ենթատեսակներ:

3. Փորձառական քննության համար ուսումնասիրվել են ձայնի հետևյալ կարևոր հատկությունները՝ հաճախականության վերին սահմանը, հարցման հաճախականության գիպպադոնը, ձայնի հաճախականությունը հարցման սկզբում, ձայնի հաճախականությունը հարցման վերջում, հաճախականության աճման ինտերվալը հարցակիր վանկում, ձայնի մաքսիմալ ինտենսիվությունը, հարցման լրիվ տևողությունը, հարցակիր վանկի տևողությունը և վանկի վերջին տևողությունը:

4. Փորձառական ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հարցական

Նախագասության մեջ հաճախականության վերին սահմանը իր առավելագույն բարձրությունն է հասնում նախագասության այն մասում, ուր ընկնում է հարցումը, և փոփոխվում է հիմնականում 180-220 հց-ի սահմաններում: Եթե հարցումը չի ընկնում նախագասության ուղ առաջին, ուղ վերջին բառի վրա, ապա հաճախականությունը և սկզբում, և վերջում փոփոխվում է 100-110 հց-ի սահմաններում: Վանկի միջին տևողությունը փոփոխվում է հիմնականում 150-180 մ/վրկ-ի սահմաններում: Հարցակիր վանկի տևողությունը հարցումից-հարցում փոփոխվում է, շատ ավելի մեծ է հաստատող և Լրացուցիչ նախագասությունների դեպքում: Հաստատող հարցման դեպքում՝ հարցակիր վանկի ձայնավորը մոտ 2,5 անգամ ավելի տևողություն ունի, քան մյուս հարցերի հարցակիր վանկերի ձայնավորները և կազմում է ամբողջ վանկի տևողության 75 տոկոսը:

5. Մեր ուսումնասիրությունները հանգեցրել են հետևյալ եզրակացություններին՝

ա/ Ժամանակակից հայերենում հարցման տոնը կամ բարձրացող է, կամ բարձրացող-իջնող է: Եթե հարցակիր վանկը ^{նախադասական} վերջում է, ապա հիմնականում տոնը բարձրացող է, իսկ եթե վերջում չէ, ապա բարձրացող-իջնող է:

բ/ Հարցակիր վանկը կախված է ժանրակ բայի դիրքից: Որտեղ գտնվում է ժանրակ բայը՝ նրա շրջակայքում է և անպայման պետք է գտնվի հարցումը:

գ/ Հաճախականության առավելագույն բարձրությունը վերին սահմանում նկատվում է ենթադրական և երկրորդ տեսակի չեզոք հարցերի մոտ:

դ/ Հաճախականության դիսպազոնը փոխվում է 80-120 հց-ի սահմաններում: Ավելի լայն դիսպազոնը բնորոշ է ենթադրական և առաջին ու երկրորդ տեսակի չեզոք հարցերին:

ե/ Զայնի ինտենսիվությունը առավելագույն աստիճանի է հասնում հարցման սկզբում կամ միջին մասում: Վերջում այն շատ ավելի նվազում է:

Վ. Գ. ՀԱՄԱՐԱՐՁՈՒՄՅԱՆ

ՈՒԹԵՐՈՐԻ ԴԱՐԻ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՈՃԱԿԱՆ

ՊԱՍԿԱՐԿՈՒՄԸ

1. Ութերորդ դարի հայերենի էնգվառական դասակարգումը մենք կատարում ենք պատմական հայեցակետով: Վերջինս արտահայտվում է ոչ միայն մատենագրական երկերի էնգվանյութի առանձնակի՝ էնգվառական ուղորտների տարբերակումների ու բնութագրումների, այլև ընդհանրական երևույթների՝ հնչույթային, բառային, շարահյուսական պարզաբանումների ու նկարագրության: Այս դեպքում արդեն հնարավոր է կատարել էնգվանյութի ինչպես հեղինակային ոճական գնահատումներ, այնպես էլ վերջիններիս զուգամիտման ճանապարհով ոճական ուղղությունների առանձնացումներ:

2. Ութերորդ դարի բոլոր աշխատությունների էնգվական կոնկրետ քննությունների, վերջիններից բխող հեղինակային ոճերի տարբերակված համեմատությունների ու խմբավորումների, այլև այդ երկերի բովանդակության, գրական-ժանրային, թեմա. ինկառուցվածքային և այլ կարգի ընդհանրությունների զուգադրումներով տարբերակում ենք էնգվական երեք խումբ՝ ա/ բարձր /քերթողական/, բ/ միջին /գիտնականության/ և գ/ ցածր /աշխարհիկ/: Այս խմբերի ներսում ընդունում ենք ոճական ուղղություններ և ոճական շրջապատներ տարբերակումները, որոնք միմյանց նկատմամբ կարող են համատեղվել, փոխանցվել, ուղեկցվել, բացառվել, այլև միասին պայմանավորել և պայմանավորվել ոճական խմբերով: Այսպիսով, տարբերակում ենք ա/ եկեղեցական-վարձագրական, բ/ թարգմանական-քերականական և գ/ պատմագրական-գեղարվեստական երկերի էնգվանյութով բնութագրվող ոճական ուղղություններ:

3. Ութերորդ դարում եկեղեցական գրականությունն ուներ զավանաբանական և վարձագրական բովանդակություն: Այս տեսակետից տարբերակում ենք ա/ զավանաբանական /Հովհաննես Օձնեցի, Խոսրովիկ Թարգմանիչ և Ստ. Սյունեցի, շարականներ, սաղմոսներ/ և բ/ վարձագրական /Արտավազդ վարդապետ, Խոսրովիդուխտ Գողթնացի/ երկերի էնգվանյութով պայմանավորվող ոճական

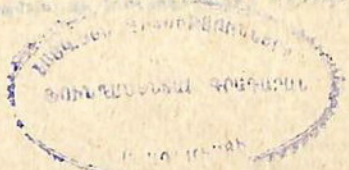
Հըճապատներ:

4. Ութերորդ դարում թարգմանական գրականութունն իր ուժորտն էր ներառում ոչ միայն նոր երկերի, այլև նախկինում թարգմանված երկերի ուրիշ նոր թարգմանութուններ, որոնք աչքի են ընկնում ինչպես ինքնուրույն, այնպես էլ նախորդ թարգմանիչներից եկող ոճական միտումներով:

Մյուս կողմից, քերականական երկերի առաջընթացն այս դարում նույնպես կապված էր թարգմանական երկերի հետ թե՛ հեղինակային և թե՛ մեկնողական բնույթի առումով: Այս հիմունքով թարգմանական-քերականական ոճական ուղղության ներսում տարբերակում ենք ա/թարգմանական-մեկնողական /Ստ.Սյունեցի, Դավիթ Հյուպատոս/ և բ/ քերականական-մեկնողական /Ստ. Սյունեցի/ ոճական շրջապատներ:

5. Վերջին ոճական ուղղութունն աչքի է ընկնում ոչ միայն աշխարհիկ բովանդակությամբ, այլև լեզվական հանրի գեղարվեստականացման, ոճի պարզության, ժողովրդա-խոսակցական տարրերի, աշխարհիկ լեզվամտածողության միջոցներով ու եղանակներով: Պատմագրական-գեղարվեստական ոճական ուղղության ներսում տարբերակում ենք ա/պատմագրական /Հովհան Մամիկոնյան, Ղևոնդ/ և բ/ գրական-գեղարվեստական /Սահակադուխտ Սյունեցի, Ստ.Սյունեցի, Խոսրովիդուխտ Գողթնացի/ ոճական շրջապատներ:

6. Ութերորդ դարի հայերենի լեզվանյութը հիմնականում այսպիսի ոճական ուժորտների մեջ է ընդգրկվում. վերջիններս իրենց հերթին կարող են որոշ ստորակարգության ենթարկվել: Հանդիպում են այնպիսի գրական երկեր, որոնց լեզվանյութն ընդհանրական առումով ընդգրկվելով վերը նշված ոճական խմբերի մեջ, առանհանկի վերցրած դրսևորում են ոճական ինչ-ինչ կոնկրետ տարբերակություններ, որոնք էլ, բնականաբար, պետք է առանհանցվեն և անվանվեն իրադրական ոճական բնութագրումներով: Այսպես, եկեղեցական-վարժագրական ոճական ուղղությունը ներառում է իրավագիտական, գործարարական-նամական, թարգմանական-քերականականը՝ բժշկագիտական, փիլիսոփայական և այլ կարգի ոճեր: Պատմագրական-գեղարվեստական ոճական ուղղության ներսում նկատելի են այնպիսի ոճեր, որոնք կապվում

A 53047

են շափածո—արհաւ գեղարվեստական ոճավորումների հետ: այս առումով կարելի է տարբերակել բանաստեղծական երկի լեզվանյութով բնութագրվող ոճ, ի հակադրութուն արհաւ—պատմագրական ոճի:

Ե. Մ. ՍԻՍՈՒՅԱՆ

ՀԱՅ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԻ ՀՆԴԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՍՈՒՍԻՉՄԵՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՆՆԱ-

ՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁԸ

1. 19-րդ դարը նոր էտապ է նշանավորում հայ բարբառագիտության պատմության մեջ: Այս շրջանում աճում է հետաքրքրությունը բարբառների նկատմամբ, որի արդյունքը պետք է համարել առանձին հայ բարբառների նվիրված մենագրությունների երևալը: Դրանցից առանձնապես արժեքավոր են Բ. Պատկանյանի, Ա. Տոմսոնի, Լ. Մսերյանցի աշխատությունները: Բարբառագիտական ուսումնասիրությունների վերջնական նպատակը նրանք համարում են բոլոր հայ բարբառների համադրման միջոցով և համեմատական մեթոդի օգնությամբ ընդհանուր հայերենի վերականգնումը լրնդհանուր հայերենը համարվում է այն էպոխայի լեզուն, որը նախորդել է առանձին հայ բարբառների երևան գալուն, ընդ որում, զբաբարը ևս դիտվում է իբրև մեկ հայերեն բարբառ: Այստեղից էլ բխում է ուսումնասիրության նրանց մեթոդը. բարբառների տվյալները անմիջականորեն համեմատվում են հնդեվրոպական նախալեզվի և ցեղակից այլ լեզուների ձևերի հետ, անհրաժեշտության դեպքում ընդգրկվում է նաև գրաբարի նյութը: Նյութի այսպիսի ֆունկցիոնալ ժամանակ նրանց ուշադրությունը գրավում են բարբառային այնպիսի բառեր, որոնք իրենց հնչյունական կազմով տարբերվելով գրաբարից, ավելի մոտենում են հնդեվրոպական նախալեզվի վերականգնվող ձևերին, ներկայացնելով, հայոց լեզվի/հին վիճակ, քան

գրաբարն է,, /Ա. Տոմսոն/:

2. 1900-ական թվականներից հայ բարբառագիտությամբ սկսում է զբաղվել Հ. Աճառյանը: Բարբառների փաստական հարուստ նյութի ուսումնասիրման ժամանակ նրա կողմից նկատված ոչ օրինաչափ երևույթները, շեղումները, այդ թվում նաև հնդեվրոպական ճարտերը հետազայում ամփոփվում և մանրամասն քննության են ենթարկվում նրա , Հայոց լեզվի պատմության, երկրորդ հատորում: Բարբառների՝ գրաբարից տարբեր ձև ունեցող բնիկ բառերը, որոնք իրենց հնչյունական կազմով նարող են ավելի մոտ համարվել հնդեվրոպական վերականգնված նախաձևերին, Աճառյանը բաժանում է մի քանի խմբի՝ բառասկզբում հ հավելված ունեցող բառեր, բառավերջում ն հավելվածով բառեր, ե հենարան /ի տարբերություն գրաբարի ա հենարանի/ ունեցող բառեր, այնդարձի՝ գրաբարից տարբեր աստիճան ունեցող բառեր, բառեր, որոնք գրաբար գրականության մեջ արմատական ձևով լ են ավանդված, այնինչ բարբառներում հանդիպում են, և, վերջապես, հնդեվրոպական ծագման արմատներ, որոնք պահպանվել են բարբառներում, բայց լ են գործածվել կամ, թերևս, լ են եղել հին հայերենում:

3. 1958-60 թթ. մասնագիտական պարբերականներում ծավալվեց բանավեճ՝ նվիրված հայ բարբառների և գրաբարի փոխհարաբերության, բարբառների բաղաձայնական համակարգի և այլ խնդիրների: Նպատակ է ունենալով անդրադառնալ բանավեճային բոլոր հարցերին, նշենք միայն, որ գրաբարից ավելի հին /արխիվ/ գծերի առկայությունը ժամանակակից բարբառներում արդեն անվիճելի է:

4. Հայ բարբառներում պահպանված հնդեվրոպական արխիվ գծերի մասին որոշ դիտողություններին հանդիպում ենք Ա. Ղարիբյանի աշխատություններում: Բարբառային հնագույն տարբերությունների վերաբերյալ առանձնապես ուշագրավ խոսք են ասել Վ. Վինտերը և Զ. Աղայանը:

Ժամանակակից հայ բարբառներում պահպանված արխաիկ /և ոչ միայն հնդեվրոպական բնույթի/ երևույթների ավելի մանրամասն ուսումնասիրության և կատարել Գ. Զահուկյանը իր , ,Հայ բարբառադիտության ներածություն, , աշխատության մեջ: Կիրառելով լեզվաբանական աշխարհագրության սկզբունքները և բարբառները դիտելով իբրև լեզվական հատկանիշների ամբողջություն, Զահուկյանը ընդգծում է բարբառային հատկանիշների ոչ հավասար հնությունն ու նենալու հանգամանքը: Որոշ հատկանիշներ հանդուս են հնդեվրոպական միասնության շրջանին, մյուսները կարող են լինել բարբառների՝ իրար և շրջակա լեզուների հետ ունեցած փոխադրեցության արդյունք: Բարբառների հնդեվրոպական արխաիզմները նա դասակարգում է հետևյալ կերպ: հնդարյական, փերականական և բալային:

5. Հայ բարբառների հնդեվրոպական արխաիզմների հետագա ուսումնասիրությունը կարևոր է ոչ միայն բարբառների պատմության, այլև հայերենի համեմատական քերականության հետ կապված շատ հարցերի քննության համար:

Ե. ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ

ՊԱՎԻԹ ԶԵՅՈՒՆՅԱՆ ԲԵՐԱԿԱՆԸ

1. Մեծանուն հայազետ Ն. Ադոնցը 16-րդ դարի լվովահայ գործիչ Պավիթ Զեյթունցու քերականությունը համարել է Հ. Երզնկացու քերականության սոսկական վերածումը հարց ու պատասխանի: Սակայն այդ մասեցումը այնքան էլ ճիշտ չէ: Զեյթունցին եղել է իր ժամանակի զարգացած մարդկանցից մեկը: Գ. Զահուկյանը առաջինը ըստ արժանվույն ղնահատեց նրա քերականությունը և դտավ, որ , ,Ադոնցը չափազանցել է Հովհաննես Երզնկացու ազդեցությունը: ... Զեյթունցին բոլորովին էլ Երզնկացու կոմպիլյացիայի պարզ շարադրողը չէ, այլ •գտվել է նաև այլ աղբյուրներից, որոշ հարցերում էլ հանդես բերել նշանակալից ինքնուրույնություն, ,:

2. Զեյթունցին հաճախ նկարագրում է միջին հայերենի լեզվական լիճակը, իր միտքը պարզաբանելու համար երբեմն դիմում թաթարերեն դարձվածների, տեղ-տեղ բացատրում շատ պարզ բառեր: Այս բոլորը ենթադրել է տալիս, որ Զեյթունցու գերականությունը եղել է ժամանակի պահանջները բավարարող դասագիրք: Զեյթունցու անունով մակագրված մեզ հասել է ընդամենը մի չափածո տոմար և մի ծավալուն գերականակն աշխատություն: Գերականությանը ձեռագրերում երբեմն հաջորդում է՝ Զեյթունցու գերականությունը մեզ է հասել ամբողջական և թերի արտագրություններով:

3. Գ. Ձահուլյանը, իր նպատակից դուրս ունենալով բնասիրական մանրակրկիտ ֆննդությունը, անորոշ է թողել Զեյթունցու ժամանակը: Մեր որոնումները սակայն ցույց տվեցին, որ կան շատ վստահելի ժամանակագրական տեղեկություններ՝ հեղինակային և ոչ հեղինակային հիշատակարաններ:

4. Ա. ՀԱԿՈԲՉԱՆԹԱՆ

ԼԵԶԱԿԱՆ ՆԵՄԷԻ ՍՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅԱՆ
ՊԼԱՆՆԵՐԻ ԶՈՒԳՈՐԴՈՒՄԸ ՀԵԱՐԱՎՈՐ ԴԵՊՔԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՄԱՆ
ՓՈՐՑ

Ֆերդինանդ դը Սոսյուրը լեզվական նշանը դիտում է իբրև երկկողմանի միավոր: Նշանակելի և նշանակելի միասնություն: Նշանի աղբյուրի տրոհումը նպաստում է նաև արտահայտության և բովանդակության պլանների նվազագույն միավորների առանձնացմանը /1. ԵՆՄԱԼ և ՈՐԻՇՆԵՐ/: Այստեղ է, որ ֆննդատության է արժանանում նշանի բաղադրիչ կողմերի համալսվության սոսյուրյան դրույթը, քանի որ փոխվում է հայեցակետը, և ուշադրության են առնվում լեզվի իմաստակիր միավորների անմիջանակություն և անմիաձևության հակադիր զեպքերը: Մասնավորապես Ս. Կարցևսկին ընդհանուր կերպով ֆննդության է առնում նշանների իմաստային հազեցվածություն

Անշանակիչների բազմազանության հարցերը, ցույց տալիս, որ նրանցից յուրաքանչյուրը հնարավորության մեջ համաձայն է և միաժամանակ որևէ նշանի հոմանիշային շարքի անդամ։ Այդ անհամապատասխանությունը նշանի երկու պլանների նվազագույն միավորների ֆանակային ընդգրկման անհամապատասխանության մեջ է, քանի որ մեկ նշանակիչը կարող է մի քանի նշանակելի-
ներ պարունակել /համանունություն/, ինչպես և մեկ նշանակիչին արտահայտ-
ված լինել մեկից ավելի նշանակիչներով /հոմանիշություն/։

Յուրաքանչյուր լեզու արտաքին տարբերությունների և նշանակու-
թյունների մի անկրկնելի համակարգ է։ Սա բազմիցս ցույց է տրվել
լեզվաբանների կողմից ազգակցության, գույնային շարքի և այլ իմաստաբան-
կան դաշտերի կամ ստորակարգություն կազմող տերմինների համեմատության
օրինակներով։

Լեզվական նշանի /ձևույթ, բառ, կառույց, նախադասություն, ևսևո-
րած ներլեզվական և միջլեզվական տարբերությունները տիպեր են կազմում
ըստ այդ նշանը բաղադրող նվազագույն միավորների ֆանակային հարաբերու-
թյան։ Այդ տիպերը կարելի է բացահայտել, եթե լեզվական նշանը դիտենք
որպես արտահայտության և բովանդակության առանցքներից ելնող անհավասար
մեծությունների համաման կետ։ Երկու պլաններում էլ կարելի է
երեքական հատկանիշներ առանձնացնել /նույն, նման և տարբեր/, որոնք
միմյանց հետ զույգեր կազմելով՝ բնութագրում են նշանների տարբեր
տիպերը։ Համեմատվող լեզվական զույգ նշանները դիտարկվում են միանշանակ
արտահայտության և բովանդակության պլանների մեկական հատկանիշներով։
այն է, թե՛ արտահայտության նույն, նման, տարբեր միավորները նույն,
նման թե՛ տարբեր բովանդակություն ունեն։

Միտ.պլան Բով.պլան	Նույնություն	Նմանություն	Տարբերություն
Նույնություն	1	2	3
Նմանություն	4	5	6
Տարբերություն	7	8	9

Այդուսակը 9 տարբեր պահեր /տիպեր/ է առանձնացնում, որոնք մեկնաբանվում են որոշակի լեզվական փաստերով:

1. Նույնական բովանդակություն և արտահայտություն ունեցող երկու լեզվական նշաններ նույն նշանն են: Այն կարող է լինել և՛ միանշանակ, և՛ անմիանշանակ, որովհետև սահմանափակված լինելով արտահայտության պլանում, երբեք սահմանափակված չէ պարունակվող սեմերի իմաստությունների/ քանակով:

2. Նույն նշանակելին դրսևորվում է արտահայտությամբ նման երկու նշանակիչով: Սա նույնանիշության մասնավոր դեպքն է:

3. Նույնանիշության առավել տարածված ևն է, երբ նույն նշանակելին արտահայտության պլանում տարբեր նշանակիչներով է արտահայտվում:

4. Այս վանդակում ընդգրկվում են բովանդակությամբ մոտ, նույն իմաստաբանական դաշտին կամ ստորակարգության ք պատկանող այն նման նշանակելիները, որոնք արտահայտության նույն պլանն ունեն ք բազմիմաստություն, , իմաստների համատեղում, , /Շ. Բալլի/:

5. Սրանք նման բովանդակության պլան ունեցող այն միավորներն են, որոնք նմանություն են դրսևորում նաև արտահայտության պլանում:

6. Վեցերորդ տիպը նման բովանդակության պլան և տարբեր արտահայտության պլան ունեցող միավորներով է բնորոշվում/հոմանիշներ/:

7. Այստեղ նշանները ներկայանում են արտահայտության պլանի

միևնույն միավորով, սակայն աչքի են ընկնում արտահայտած իմաստների
անհարկությունը /համանունություն/:

Բ. Տարբեր նշանակելիներ կարող են ներկայացված լինել նման
նշանակելիներով:

Գ. Այնպիսի զույգ նշաններ, որոնք երկու պլաններում էլ տարբեր
են: Այստեղ հակադրված են երկու անփոփոխականներ, ի հակադրություն
1-ին վանդակի, ուր հակադրվում էին միևնույն անփոփոխելի երկու
փոփոխականներ:

Լեզվի համաժամանակյա կտրվածքում որպես արդյունք ներկայացող
այս տիպերում համախմբված է եղվալան նշաններից յուրաքանչյուրը իր
զարգացումն ունի և զարգացման իր յուրահատուկ ընթացքը: Փոփոխու-
թյան են ենթարկվում նրա նշանակելին, նշանակիչը, երբեմն էլ երկուսը
միաժամանակ, և նշանն անցիկում է կատարում մեկ տիպից մյուսը:

Առանձնապես տարածված և հայտնի է բազմիմաստությունից /4/ համանու-
նություն /7/, ինչպես և նույնանիշությունից /2,3/ հոմանիշություն

/6/ գոյացումը: Անցումները կարող են կատարվել բոլոր ուղղություն-
ներով և աղյուսակի ամեն մի տիպում խմբավորված նշանները պոտենցիալ
հնարավորություն ունեն զարգացման հետևանքով հայտնվել ցանկացած այլ
տիպում: Այսպիսով, յուրաքանչյուր տիպի միավոր կարող է 8 անցում
կատարել, եթե, իհարկե, նույնական չի մնում ինքն իրեն /նշանը կարող
է փոփոխություն չկրել/:

Ուրեմն կա անցման 72 հնարավորություն 9 որակների միջև, որն
ընդամենը 81 դեպք է կազմում: Դրանց զգալի մասը կարող է լուսաբանվել
լեզվի պատմությունից առնված նյութերով:

Ս. Կ. ՏԻՈԹԱՆ

**ՈՌԻՍԵՐԵՆԻ ՄԱՆԱԴԴԻՐ ՀՈՂՈՎԱԿԱՆ ԶԵՎԵՐՈՎ ԿԱՂԱՊԱՐՄԱՆԵՐԻ
ՓՈՒՂԱԿԵՐՊՈՒՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋԻ**

1. Մեր գիտակցութեան մեջ օբյեկտիվ իրականութեան մոդելավորման բարդ պրոցեսուս միահյուսվում են նրա երկու՝ կոնցեպտուալ և բառային պատկերները: Տրամաբանական մոդելը բոլոր մարդկանց համար անփոփոխ է՝ անկախ այն լեզվից, որով մարդիկ մտածում և արտահայտում են իրենց մտքերը, մինչդեռ լեզվական մոդելը փոխվում է լեզվից լեզու: Տարբեր լեզուներով խոսող մարդկանց լեզվական մոդելները այնքանով են միանման, որքանով նրանց լեզուները մոտ են իրենց բնույթով և կառուցվածքով: Ռեալիզմը նշում է, որ մի լեզվական կոդից մեկ այլին անցնելը հնարավոր է և իրականութեան մեջ կիրառվում է հատկապես այն պատճառով, որ լեզուները իզոմորֆ են: Նրանց կառուցվածքի հիմքում ընկած են միևնույն ընդհանուր սկզբունքները՝: ,Որոքան էլ երկու լեզուներ տիպաբանորեն տարբերվեն, — գրում է Վ.Զ.Պանֆիլովը, — միևնույն միտքն անտահայտելու դեպքում տրամաբանական — փրականական մակարդակում նախադասութույնները կուսենան միևնույն կառուցվածքը՝:

2. Զեկուցման մեջ փնտրվում է ռուսերենի և հայերենի աննախդիր հոլովական ձևերով արտահայտված նախադասութույնների կառուցվածքների զուգադրութույնը, փորձ է արվում բացահայտել մեկ կաղապարից մյուսը փոխանցման հնարավոր եղանակները: Ուսումնասիրվել է 123 կաղապարից բաղկացած համակարգ: Այդ կաղապարների մի մասը հայերենի համապատասխան կաղապարների նկատմամբ շարահյուսական մակարդակում իզոմորֆ են, այսինքն՝ նույն փրականական կառուցվածքներ և հատկանիշներ ունեցող բառերը երկու լեզուների համապատասխան կառույցներում գտնվում են միևնույն շարահյուսական կապի մեջ: Այսպիսի կաղապարների փոխակերպումը /ռուսերենից հայերեն/ կատարվում է պարզ ալգորիթմների միջոցով: Մինչդեռ մյուս՝ զգալի մասի մոտ առդ իզոմորֆիզմը բացակայում է, որը, անշուշտ, պայ-

Մանկորդս է ինչպես մեկ, այնպես էլ մյուս լեզվի անհատականությունները:
Այս դեպքում փոխակերպվող իրականացնելու համար անհրաժեշտ է
փոխել միջանկյալ, անցումային ազդորթմանը:

Э.А. ГРИГОРЯН

ИЗ ОПЫТА СОПОСТАВЛЕНИЯ РУССКИХ И АРМЯНСКИХ

ЛИЧНЫХ ИМЕН

1. С древнейших времен как для русского, так и для армянского народа главным средством различения членов общества или семьи служили личные имена. Благодаря их исследованию становится возможным раскрыть изменения в духовной жизни и в языке народов. Отдельные личные имена являются живым памятником различных явлений в языке. Имеется тесная связь между личными именами, с одной стороны, и народными представлениями, фольклором, диалектной речью и культурным уровнем народа — с другой стороны.

2. Сопоставительный анализ личных имен дает возможность получить важные сведения об отдельных элементах культуры, ее различных сторон и аспектов. "Ничто не может так верно представлять различные перипетии нашей исторической жизни, влияния других народов, а также наши внутренние стремления, как собственные имена" /Р.Ачарян/.

3. В области сопоставительной антропонимики русского и армянского языков до сих пор не имеется каких-либо серьезных исследований.

В нашей скромной попытке сопоставить русские и армянские личные имена использован "Словарь русских личных имен" Н.А.Петровского и "Словарь армянских личных имен" Р.Ачаряна. Здесь мы ограничиваемся совершенно условным выбором из словарей всех личных имен от "А" до "Аз". Сравнение личных имен на "А" оправда-

но и интересно тем, что они не являются русскими /славянскими/ по происхождению и в большинстве своем не армянские. Особый интерес представляют способы и средства передачи одного заимствованного имени в русском и армянском языках.

Результаты анализа этимологии и структуры русских и армянских личных имен можно представить в виде следующей таблицы:

Личные имена Язык-источник	Русские		Армянские	
	всего	из них сложные	всего	из них сложные
Греческий	29/-4?/	6	7	-
Еврейский	19	-	10	5
Латинский	19/+4?/	-	3	-
Арабский	1/-1?/	-	19	16
Персидский	-/+1?/	-	3	1
Ассирийский	-	-	5	3
Турецкий	-	-	4	3
Татарский	-	-	1	-
Арамейский	2	-	-	-
Европейск.	3	-	2	2
Неизвестн.	8	-	4	-
Лат.+греч.	1	1	-	-
Арабск.+перс.	-	-	1	1
Арабск.+тур.	-	-	1	1
И т о г о:	82	7	60	32

По значению основы сопоставляемые русские и армянские личные имена группируются таким образом:

1. Место происхождения: Адриан - *Царридини*, Авентин, Авентина.

2. Имена божеств, видных деятелей: Аврора, Агриппа - *Царрицун*, Агриппина.

3. Социально-экономическое положение и отношение: Авдей, Авдиес, Адонис - Արժի, Автоном, Արմաշուհ, Արաշուհ, Արաշիւր, Արաշիւրհ, Արաշիւրհ, Արաշիւրհ.

4. Семейное отношение: Адельфий, Адельфина, Արմ, Արմիհ, Արմիւհ, Արմիւհ, Արմիւհ, Արմ-Արմի.

5. Профессия. Занятия. Должность: Авгурий, Агрикола.

6. Свойства: Агнесса - Արնի, Агния, Аделаида - Արնիւրի, Адолий, Адолия, Аглай, Аглая, Агапион - Արաշуհ, Агапия, Агафия, Агапа - Արաу, Агафон - Աрм, Արм-Арм, Агата - Աрм, Агафангел - Աрм, Агафоник, Агафоника, Աр-рм, Արм, Աрм.

7. Внешний вид. Физические недостатки: Ардир.

8. Человек: Адам - Արм.

9. Животные и насекомые: Агавва, Агав, Արм, Աрм.

10. Вода: Армашуир.

11. Благородный металл: Аврелий, Аврелия, Аврея.

12. Деятельность. Характер действия: Авделай, Авид, Авдий.

13. Времена года: Авив, Авива.

14. Церковные отношения и элементы: Авраам, Авраамий, Аарон - Աрм.

15. Сложные слова, первый корень которых по-турецки означает "имя": Արմ, Արм, Արм, Աрм.

4. На основании анализа незначительного количества русских и армянских личных имен от "А" до "Аз" преждевременно делать какие-либо значительные выводы. Но можно с уверенностью отметить, что в русских и армянских личных именах, заимствованных из разных языков, нашли свое отражение многовековая история русского и армянского народов, их религия, устное народное творчество, общественные отношения, быт и нравы, т.е. жизнь почти во всех ее аспектах.

Н.А.ТЕР-ГРИГОРЯН

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТИПОВ ТРАНСПОЗИЦИИ
МОДАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНЫХ РАЗНОВИДНОСТЕЙ ФРАЗ

I. В плане содержания принято различать следующие типы синтаксической категории модальности: повествование, побуждение, вопрос. В плане выражения каждому типу соответствует определенный модально-коммуникативный тип фразы. Отсюда имеем:

I. Повествовательную фразу

II. Побудительную фразу

III. Вопросительную фразу

Модальность в каждом из этих типов фразы выражается взаимодействием грамматических, лексических и ритмомелодических способов.

2. Каждый из отмеченных типов синтаксической модальности может быть объяснен через предыдущий. Это представляется возможным благодаря переводу модально-коммуникативных разновидностей фраз в глубинные структуры. Глубинная структура является наиболее объективной и нейтральной и всегда предстает в форме повествования. Поэтому можно утверждать, что повествовательная модальность носит нейтральный характер, ибо глубинной структурой повествовательной фразы будет также повествовательная фраза, которая содержит в себе только одну синтаксическую модальную сему - сему повествования. Более сложное явление представляет собой побудительная модальность. В плане содержания побудительной фразы заключено две модальные семы: повествование /глубинная сема нейтральная/ + побуждение /поверхностная маркированная сема/. Что касается вопроса, то он представляется наиболее сложным по семической структуре, поскольку включает в себя еще одну модальную сему: повествование /глубинная сема нейтральная/ + побуждение к речи /промежуточная сема/ + неопределенность /поверхностная

верхностная маркированная сема вопроса/. Таким образом, перевод модально-коммуникативных разновидностей фраз в глубинные структуры, которые имеют форму повествовательной фразы, позволяет объяснить побуждение с помощью повествования, а вопрос - с помощью повествования и побуждения /а именно - побуждения к речевому действию/.

3. Между этими основными типами возможна транспозиция, то есть каждый содержательный тип модальности может выражаться не только в своей собственной формальной разновидности фразы, но и в чужой. Полная дедукция возможных типов транспозиции дает следующую картину:

I

1. Повествование
2. Повествование-побуждение
3. Повествование-вопрос

II

1. Побуждение
2. Побуждение-повествование
3. Побуждение-вопрос

III

1. Вопрос
2. Вопрос-повествование
3. Вопрос-побуждение

Каждый из транспонированных типов представляет сложное взаимодействие модальных сем, выражающееся, в частности, в специфическом распределении значений модальности между грамматикой и лексикой. Каждый из типов транспозиции подвергается анализу с отмеченных точек зрения /семическая структура, удельный вес лексического и грамматического факторов/.

М.У.ХАМОЯН

К ИЗУЧЕНИЮ ОСНОВНЫХ ПОНЯТИЙ

КУРДСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

1. Кроме отдельных слов, в курдском языке, как и во всяком другом, выделяются два типа языковых образований:

а/ переменные, свободные сочетания слов и предложения /далее - СС/ типа: ава сар - холодная вода, эв hat - он пришел и т.д.;

б/ несвободные устойчивые сочетания и предложения /далее - УС/ типа: бар авейэ - дешево, сар заня дьраманън - голодный, с утра ничего не ели и т.д.

Между этими двумя разрядами ^{располагаются} отдельные словосочетания, отнесение которых к одному из ^{разрядов} сталкивается с немалыми трудностями. Это словосочетания типа: барс еварек вечеру, гава дьне - недавно и т.д., которые, хотя и сохраняют все черты СС, но обладают определенной долей устойчивости. Они не препятствуют разграничению СС и УС, а скорее позволяют более выпукло подчеркивать сущность последних.

2. СС образуется в процессе речи и в аналитическом плане представляется в виде единицы формально-смысловой сцепки, важным признаком которой является ее реальная лексическая делимость. Этим признаком не обладают УС, которые воспроизводятся как готовые единицы и в аналитическом плане представляются в виде единицы формы и значения. Мотивация и немотивация УС, поэтому не ^{по}предлагает наличия семантемы у каждого его компонента в отдельности.

3. УС, подобно слову, является формально-смысловой единицей. Однако между УС и словом имеются принципиальные отличия: УС-фразеобразовательная единица, обладающая внутренней раздельноформленностью, слово же - словообразовательная единица, обладающая

цельнооформленностью. Случаи нецельнооформленности у сложных глаголов в некоторых личных временных формах не препятствует их отграничению от УС, так как в инфинитивной форме, в форме причастия прошедшего времени и в некоторых личных формах сложные глаголы ^{цельнооформлены}.

4. В состав УС входят разнотипные языковые единицы, которые делятся, в основном, на две группы:

I. УС – поговорки, пословицы и афоризмы, которые в коммуникативном отношении составляют законченное предложение;

II. УС, которые в коммуникативном отношении не составляют законченного предложения и, являясь формально-смысловой единицей, выполняют в предложении роль един^{го}го синтаксического члена. Их следует рассматривать в специальном разделе науки о курдском языке-фразеологии.

5. По своему лингвистическому назначению – функции УС курдского языка делятся на две большие группы:

I. УС, имеющие номинативную функцию и составляющие разряд нефразеологических образований /НФ/.

II. УС, имеющие экспрессивную или экспрессивно-номинативную функцию и составляющие разряд собственно фразеологических единиц /ФЕ/.

6. ФЕ и НФ отличаются друг от друга как по способу образования, так и характером структуры и семантемы, с которыми возникают в системе языка. НФ образуются по какой-либо модели или же серийной сочетаемостью компонентов. К ним по номинативной функции относятся некоторые терминологические образования, имеющие, однако, единичное спеление компонентов. ФЕ характеризуются не^{серийной} и не^{моделированной} сочетаемостью компонентов. Они возникают в тех случаях, когда определенный объект ситуации, привлекая к себе внимание познающего индивидуума, требует как-

то своего более выпуклого и адекватного выражения, пояснения каких-то сторон в виде либо общей характеристики, либо уточнения, дополнения, или же усиления, подтверждения и т.д.

Э.А. ГРИГОРЯН

О СЕМАНТИКЕ БОЛГАРСКИХ ФАМИЛИЙ ТУРЕЦКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

1. Наш доклад посвящен болгарским фамилиям, которые представляют собой сравнительно новое явление, так как они оформились главным образом в XIX веке. Проанализируем большую группу /почти 1150/ фамилий, образованных от собственно турецких корней. Многообразие предметных систем, объединяющих исходные прозвища, которые легли к основе фамилий, включаем в две сферы: "Природа" и "Человек". Первая объединяет такие основные предметные системы, как "Животные", "Растения", "Названия мест". Сфера "Человек" представлена системами: "Отыменные фамилии", "Профессионально/должностные прозвища", "Внешний вид. Физические недостатки", "Семейное положение. Родственные отношения", "Одежда", "Пища" и др.

2. "Антропонимия, а также этнонимия от названия животных характерна для тюркских народов" /О.Н.Трубачев/. Фамилии зоонимической системы связаны с названиями диких и домашних животных, их потомства и с точным обозначением породы. Напр., Асланов, Капланов, Маймунски. Одной из существенных сторон антропонимической сферы "Природа" является отражение в фамильном словаре растительного мира: деревьев /Каваков, Аламутов/, огородных и бахчевых культур /Пандзаров, Бурчаков/ и т.д. Имена людей многими нитями связаны с географическими названиями всех степеней от названия морей до названия колодцев, приречных лугов и других микропонимов. Напр., Караденизов, Кайнаков, Пунаров.

В прямой связи с оттопонимическими фамилиями находятся антропонимы, в которых хранится этническое описание основателя семьи, хотя некоторые из исходных прозвищ можно было бы иногда объяснять метафорическими кличками. Напр., Караогланов, Ченгелев, Османлиев.

Большое место в болгарской антропонимике турецкого происхождения занимают фамилии, в основу которых легли названия чинов, должностей /Кубашев, Чаушев, Кабакчиев/, многочисленных профессий /Демирджиев, Казанджиев, Бояджов, Арабаджиев/.

3. Далеко не все профессионально-должностные фамилии происходят от названия должности, титула, профессии отца своего первого носителя. Несомненно, что многие из них указывают на социальное положение владельца крестьян, занятие хозяина, у которого служил первый носитель прозвища. Все богатство прозвищ-характеристик имеет своим объектом человека и описывает его внешность или внутренний мир. Каждая человеческая черта /портрета и характера/ в фамильном словнике представлена в виде антонимических противопоставлений /напр., высокий - низкий, стройный - сутулый, смелость - трусость, ум - глупость/. Немало "цветовых" фамилий /Карабошков, Чакъров, Аладжов/. "Цветовое" прозвище человека могло возникнуть и от принадлежащих ему животных и предметов, к тому же основа кара - "черный" могла иметь переносное значение "дурной, скверный". Особое место среди описательных прозвищ занимали антропонимические характеристики семейного положения, родственных отношений и семейной зависимости: Бабаев, Явруков, Терезов. Антропонимические образования строятся также на наблюдениях над реальными количественными отношениями предметов. Счетные имена фиксируют регистрацию порядкового номера ребенка в семье: Биринджиев, Оникилиев. Отсутствие близнецов и многодетность отразились в прозвищных основах фами-

лий: Текерев, Онбешев, Ирмиев. Замечено, что в туркских языках синонимом неопределенного множества является число сорок - кърк. Это можно видеть в фамилиях: Къркаличев, Къркеселиев, Къркев, Къркеланов.

4. При рассмотрении предметно-логической принадлежности нарицательной основы, от которой образован тот или иной антропоним, нами привлекаются к анализу лишь те значения исходного слова, которые соответствуют вероятным путям образования антропонима. Причем, есть фамилии, которые можно возвести со значительной долей вероятности к двум или нескольким генетическим типам.

Л.Г.ГРИГОРИН

ОТ СЛОВА К МЕТАФОРИЧЕСКОМУ ОБРАЗУ

/семантико-стилистический анализ/

1. Анализ метафорических слов, занимающих важнейшее место в ряду художественно-выразительных средств образной системы поэзии, является прежде всего анализом лингвистическим. Метафоризация является одним из основных способов изменения слова и обогащения словарного языка. Метафора - это риторическая фигура, основанная на перенесении одного явления на другое, сравниваемое или отождествляемое с первым по сходству содержания, формы, функций или какой-то общей черты, осуществляемое при помощи абстракции.

2. При рассмотрении необходимо ограничить два аспекта метафоры: аспект возникновения метафоры /семасиологический/ и аспект изучения метафоры /семасиологический/. При изучении возникновения метафоры нельзя избежать ее связи со сравнением. Для решения этого вопроса необходимо разграничить логическую и лингвистическую стороны вопроса.

3. Создание метафорического слова — это творческий акт, возникающий в результате образного мышления поэта. Поэтические метафоры основываются на возникших в сознании зрительных ассоциациях, и переход от ощущения к мысли осуществляется посредством слов. В процессе образования метафоры надо упомянуть факт абстракции.

4. Проблема метафоры связана, в первую очередь, с вопросом о лексическом значении слова как единства материального /звучания/ и идеального /значения/.

На пути от слова к метафорическому образу в слове сталкиваются два противоположных, но взаимосвязанных процесса. Первый процесс — образование в слове новых значений в результате развития цепи ассоциаций, что приводит к отходу от обычного, общепринятого, закреплённого в языке значения. Второй процесс связан с расшифровкой нового значения через звенья ассоциативной цепи, соединяющей это значение с исходным. В единстве и противоположности этих процессов — ключ к созданию образности, которая возникает из необычного, стремящегося стать обычным, из отвлечённого, основанного на конкретном, из нового, индивидуального, связанного с общепринятым, традиционным.

В процессе своего образования образ покоится как на сходстве и подобии, так и на расхождении реальности и идеальной формы ее воссоздания. И эта диалектика сходства и несходства, уподобления и разуподобления начинается в образе с материала его организации. Рассматривая метафору, мы сталкиваемся с условным, а не буквальным существованием мира, его подобием, которое возникает вследствие необычной комбинации слов.

5. При классификации метафор учитывается семантическая структура слова. Значение слова рассматривается как набор элементарных единиц — сем.

Метафора является семантическим изменением слова. Это изменение исходит от соединения двух исходных операций: "прибавление и упразднение сем". То же самое и происходит в поэтической метафоре, где одни семы, необходимые автору для создания художественного образа акцентируются, выдвигаются на первый план, другие семы отодвигаются на второй план. Метафорический перенос основан на отношении по сходству двух наименований с заменой сем.

6. Все метафоры, употребляющиеся в поэтической речи, условно можно разделить на три вида: 1. метафоры, которые реализуются в поэтической речи, уже вошедшие в язык; 2. метафоры, употребляющиеся в поэтической речи, но не вошедшие в язык; 3. метафоры, представляющие собой единичные новообразования.

Е.Л.ЧУБКОВА

О НАРУШЕНИИ НОРМ СИНТАКСИЧЕСКОЙ СОЧЕТАЕМОСТИ ПРИ МЕТАФОРИЧЕСКОМ УПОТРЕБЛЕНИИ СЛОВ

1. Функционирование слов в речи определяется двумя факторами: их парадигматическими связями и синтагматическими особенностями. На парадигматической оси слова объединяются в лексико-семантические группы на основе какого-либо семантического признака. На синтагматической оси они реализуют свои сочетательные потенции. Семантические и синтаксические признаки слов взаимосвязаны и взаимообусловлены. Часто слова, объединенные семантически, имеют и одинаковую сочетаемость. При изменении значения слов меняются и их парадигматические и синтагматические свойства. Сближение слова с какой-либо тематической группой ведет к появлению у него новых форм сочетаемости. Процесс этот подчинен тенденции языкового развития - стремлению к регулярности, к унификации формальных свойств слов, объединенных семантически.

2. Появление новых форм сочетаемости первоначально представляет собой отступление от норм словоупотребления. Частое повторение индивидуальных образований приводит к появлению окказиональных значений, а распространенность окказионализма, его соответствие общим тенденциям грамматического и лексико-семантического развития могут привести к закреплению нового варианта сочетаемости, а затем и к вытеснению старого. Если с исторической точки зрения речь идет об изменении значения и синтаксической сочетаемости слов, то в синхроническом аспекте можно говорить об употреблении слов^а в несвойственном ему значении и синтаксическом контексте.

3. Источником синтаксических новообразований на уровне словосочетания, обычно является устная речь, в силу ее непринужденного, диалогического характера, ситуативной обусловленности. Устная речь в наибольшей степени проявляет тенденцию к автоматизму, к экономии языковых средств. Ненормативные словосочетания, которыми изобилует устная речь, возникают обычно стихийно, механически, часто остаются незамеченными, оцениваются носителями языка как неправильности, ошибки и с трудом проникают в письменные жанры литературы и в литературный язык. Образование подобных словосочетаний может быть следствием и противоположной языковой тенденции — стремления к экспрессивности. Поиски более адекватных средств для выражения мыслей и чувств, стремление к большей индивидуализации речи проявляются в метафорическом употреблении слов, часто сопровождающемся нарушением норм сочетаемости. Синтаксические новообразования этого типа носят на себе яркий отпечаток индивидуальности, сознательного творчества. Источником их возникновения чаще является язык художественной литературы, чем разговорная речь. В отличие от механически возникающих новообразований первого типа, классифицируе-

ных как ошибки, подобные нарушения можно считать своеобразным стилистическим приемом.

5. Синтаксические новообразования, различающиеся по происхождению, обнаруживают и семантические различия. Метафора — всегда сравнение. При метафорическом переносе наименования наблюдается осложнение семантической структуры слова: на его значение наслаиваются элементы, перенесенные из значения сравниваемого с ним слова, создавая своеобразную двуплановость значения, которая поддерживается несвойственной данному слову формой сочетаемости, также заимствуемой у слова-ассоциации.

6. При использовании данного приема метафоризации происходят разного типа нарушения норм синтаксического поведения слов. Слова с конкретным значением, не требующие семантического распространения, используются как распространяемый компонент словосочетания, образуются плеонастические конструкции. Контекстуально меняется значение слов. У глаголов наблюдается изменение интенции. Интранзитивные глаголы употребляются как транзитивные. Глаголы со значением ненаправленного действия, приобретают противоположное значение, употребляясь в сочетании с предложно-падежной группой с обстоятельственным значением.

7. Метафорические словосочетания с нарушением норм синтаксической сочетаемости лишь с известной оговоркой можно называть индивидуальными. В общем они обуславливаются реальными возможностями языковой системы. Известно, что язык никогда полностью не реализует всех своих потенций. Появление индивидуальной, речевой метафоры часто регулируется метафорой узуальной, языковой. Парадигматически объединенная группа слов может обнаруживать одинаковые деривационные признаки. У членов лексико-семантической группы процесс метафоризации может протекать в одном направлении. При этом они развивают и одинаковую способ-

ность к определенной форме синтаксической сочетаемости.

Индивидуальные синтаксические новообразования часто под-
держиваются авторским словообразованием, которое также можно
считать окказиональной реализацией неиспользованных ресурсов
языковой системы. Наибольшее соответствие регулярно действующим
в синтаксисе факторам демонстрируют синтаксические окказио-
нализмы, связанные с индивидуальным приставочным словообразова-
нием.

Э. ЕГИАЗАРЯН

ПРИМЕНЕНИЕ "ГИБРИДНОГО" АВТОМАТИЧЕСКОГО СЛОВАРЯ ДЛЯ АВТОМАТИЗАЦИИ НЕКОТОРЫХ ЛИНГВОСТАТИСТИЧЕСКИХ РАБОТ

Существует много лингвостатистических задач, решение ко-
торых имеет большое значение не только для самой лингвистики
/лексикология, лексикография/, но и для автоматической обработ-
ки текста /автоматический перевод, автоматическое реферирование
и т.п./, передачи информации по каналам связи и т.д.

К таким задачам относятся: составление частотных слова-
рей, составление алфавитных словарей /обычных и обратных/ и
т.д. Ручное выполнение подобных работ отнимает у исследователя
очень много времени. Поэтому с развитием вычислительной техни-
ки, естественно, возник вопрос о передаче таких механических
операций машинам. В начале для этой цели использовались счетно-
аналитические машины, а в дальнейшем - универсальные вычисли-
тельные машины.

Однако опыт показывает, что недостаток машинного време-
ни, необходимость программирования и другие трудности ограничи-
вают возможности лингвистов в автоматизации подобных работ при
помощи универсальных ЭВМ. Во избежание таких трудностей предпо-
лагалось создать "специальные устройства для статистического

анализа различных элементов языка".

В отличие от них, для автоматизации подобных работ здесь предлагается иной подход: применение "гибридного" автоматического словаря, являющегося специализированным электронным устройством, в состав которого входят ассоциативное запоминающее устройство и автоматический словарь с ассоциативным поиском, организованный на магнитном барабане.

Предлагаемый "гибридный" автоматический словарь, помимо выполнения своей основной функции /поиск информации по входному слову/, может быть использован и для автоматизации следующих лингвостатистических работ:

1. составление частотного словаря;
2. составление частотного словаря по убывающей частоте;
3. составление обратного словаря;
4. выделение слов по их грамматическим признакам;
5. составление частотного списка трехсловных сочетаний /триад/ с "ядерным" словом;
6. выбор из текста фраз, содержащих заданное слово /одно из заданных слов/;
7. алфавитное упорядочение слов;
8. подсчет появлений букв и биграмм.

Часть из этих работ /в дальнейшем их будем называть лингвостатистическими процедурами/ выполняются быстрее, чем, если бы они выполнялись при помощи универсальных ЭВМ, а остальные - почти с одинаковой скоростью. Такое быстроедействие связано со структурой "гибридного" автоматического словаря, обеспечивающего выполнение требуемых операций одновременно с вводом текста или одновременно с передачей информации из МБ в ОЗУ. Отметим, что ^{своей} большинство эти операции являются модификациями основной операции автоматического словаря - поиска информации по

входному слову.

Приведем список операций /с их условными обозначениями/ "гибридного" автоматического словаря, при помощи которых выполняются ^{указанные выше} /кроме последней/ лингвостатистические процедуры.

Φ_1 - передача выбранной информации из МБ в ОЗУ с прибавлением единицы к частоте появления словарной статьи, определяемой по входному слову.

Φ_2 - передача выбранной информации из МБ в ОЗУ, с прибавлением единицы к частоте появления словарной статьи, определяемой по заданному адресу.

Φ_3 - передача из МБ в ОЗУ словарных статей, имеющих частоту, являющуюся ближайшим меньшим числом к заданному.

Φ_4 - передача в перевернутом виде слов из МБ в ОЗУ, заканчивающихся на заданную букву.

Φ_5 - передача из МБ в ОЗУ слов, имеющих заданные грамматические признаки.

Φ_6 - определение адреса словарной статьи входного слова.

Φ_7 - выделение из текста триад типа "слово"- "ядро"- "слово".

Φ_8 - выделение из текста в ОЗУ фраз, содержащих заданное слово /одно из заданных слов/.

Φ_9 - нахождение слова, стоящего на первом месте в алфавитном порядке.

Φ_{10} - нахождение ближайшего большего слова для слова, записанного по K_i -ому адресу ОЗУ.

Φ_{11} - перепись массива из ОЗУ на МБ.

Φ_{12} - выдача содержимого ОЗУ на "печать".

Φ_{13} - выдача слов из ОЗУ с перевертыванием на "печать".

Φ_{14} - ввод информации в ОЗУ.

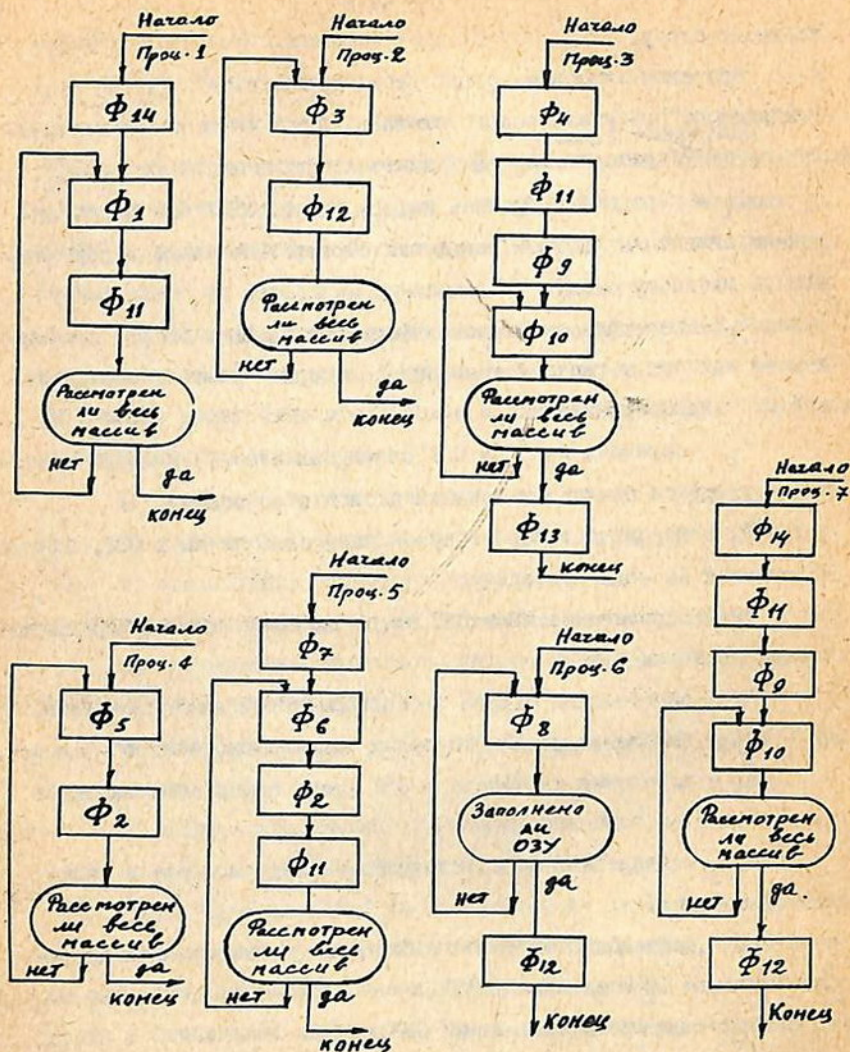

рис. 1

На рис.1 приведены блок-схемы алгоритмов выполнения выше-приведенных лингвостатистических процедур по очередности их следования, кроме последней процедуры. При осуществлении этой процедуры выполняются /одновременно с вводом текста/ следующие "комплексные" операции: подсчет числа появлений букв, биграмм, слов и предложений в тексте.

Э.Э.СИМОНЯН

О ПРОИЗНОШЕНИИ СОГЛАСНЫХ И ПОРЯДКЕ

ГРАФЕМ В АЛФАВИТАХ

I. Разберем временные и перцептивные произносительные особенности подсистем гласных /Г/ и согласных /С/. Все Г возможно произнести изолированно и долго: этому способствует отсутствие преград на пути тока воздуха. Звонкие целевые и дрожащие С также можно произносить долго: глухие и придыхательные в чистом виде воспринимаются, как негромкий шепотный шум. Смычно-взрывные и смычно-целевые из-за особенностей механизма образования очень кратки: произносятся в чистом виде перед С и в конце слова, но изолированное их произношение не полноценно для восприятия: слышен лишь слабый шум взрыва /в аффрикатах завершающийся целевым шумом/. Поэтому для перцептивной ясности они произносятся в слоге с Г. Работы с выделенными отрезками естественной речи и с синтезированными сигналами выявляют смысл подобной огласовки. Переходный от С к Г участок более значим для восприятия С, находящегося в интервокальном, чем участок, переходный к С от предыдущего Г. В глухих смычных сегмент собственно С отсутствует: в звонких он воспринимается как неопределенное гудение. В сегменте собственно С смычных носовых уже есть информация, но она недостаточна для различения [m] и [n]. Тот же сегмент латерального целевого [ɮ] принимается за [u]. И лишь в целевых в этом сегменте заключена почти вся информация, необходимая для выбора фонемы. Таким образом, ис-

новная часть согласных в изолированном произнесении не может дать полноценной информации. Необходимость слогового произнесения С /СГ/ ясна. Однако, хотя, по сравнению с акрофоническим, слоговой принцип произнесения, впервые применённый в латинице, явился революцией в обучении, он не был применен единообразно. Сравните: бэ, вэ, гэ - эм, эн, эс - ка, ха, ша - эль. Столь большая различность произношения /и названий / С в обучении не оправдана. В отдельных языках с буквенно-звуковыми алфавитами использован другой вариант, по нашему мнению, наиболее удачный и приемлемый для всех систем. Речь идет о слоге С + т.н. нейтральный Г, обозначенный [э] в транскрипции МФА и <ъ> в русской транскрипции /армянская буква Ե/. Среднерядная /пограничная между средним и задним рядами/ артикуляция этого Г более всего приближается к спокойному положению языка в ротовой полости, а также создает оптимальные условия перехода к ней как от переднефокусных, так и от заднефокусных артикуляций С, требуя минимума артикуляторных усилий и перемещений языка. Слог С + <ъ> наиболее целесообразен для целей обучения, так как унифицирует произношение согласных.

2. Единый, исходящий из звукового родства /о типах родства см. Симонян, 1973, деп.рук./ порядок графем во всех фонографических алфавитах, в соответствии, конечно, с особенностями системы фонем каждого языка, является своеобразным орудием учета, связи и связи, и чем совершеннее он, тем меньше трата времени на поиск. Вместе с тем унификация порядка - мера, сравнительно легко выполняемая, ибо нет убедительных контрдоводов против замены хаотичной, по сути дела, очередности букв систематичной. Современные азбуки в целом следуют порядку первородного алфавита. Финикийское /лучше протосемитское/ письмо явилось прообразом полноценного алфавита, ибо в нем впервые возник стабильный порядок букв, вместе с названиями их перенятый и развитый до настоящего алфавита греками. Су-

дя по этому порядку, звукоподобный подход к алфавиту либо не был проявлен, либо проявлен фрагментарно /b, g, d-kh, th-m, n/. Очевидно, что основная мотивация была иного рода. Что же касается системности, то её мы продемонстрируем на примере русской и армянской графики.

Г Л А С Н Ы Е		С О Г Л А С Н Ы Е /начало/			
		с м ы ч н о - в з р ы в н ы е			
а о у <ъ> и, ы э		глухие	п, <п>	т	к, <к>
		звонкие	б, <б>, м, <м>	д, н, <н>	г, <г>
		придых.	-	-	-
ш	п-о п	р	л	т	к
п	о	п	п	п	п
р	п	п	п	п	п
л	п	п	п	п	п
т	п	п	п	п	п
к	п	п	п	п	п

С О Г Л А С Н Ы Е /окончание/		ШЕЛЕВО-СМЫЧНЫЕ Варианты			
СМЫЧНО-ШЕЛЕВЫЕ	ШЕЛЕВЫЕ				
<т>	-	-	-	-	-
<д>	-	ж	з, <з>	в, <в>	л, <л>
ц	ч= <ч>	ш, щ= <шш>	с, <с>	ф, <ф>	-
д	ж	-	-	-	-
д	ж	ж	ж	ж	ж
г	ж	ж	ж	ж	ж

В скобках - палатальные С фонемы, не нашедшие отражения в графике, в отличие от основных фонем. Здесь мы должны подчеркнуть ошибочность термина "твердый". Абруптивно и субъективно, и артикуляторно тверже /напряженнее/. Наоборот, именно оптимальность /умеренность и даже слабость/ артикуляции способствовала максимальной распространенности и частотности т.н. твердого вида звуков в языках мира. Именно поэтому мы предлагаем называть этот вид основным, базальным. Соответственно надо изъять термин "мягкий", тем более, что термин "палатальный" достаточно точен и популярен.

Нашедшие отражение в обоих алфавитах базальные графемы расположатся в следующей системной очередности:

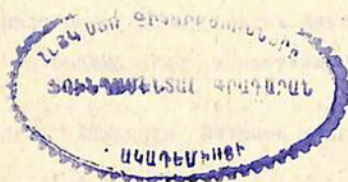
РУССКИЙ АЛФАВИТ - а о у и ы э п б т д н к г ц ч ж ш з с в ф л й х р.
Особенностью алфавита являются буквы "я ё е ю /ъ/ ь". Итого 27 графем системы и 6 вспомогательных букв.

АРМЯНСКИЙ АЛФАВИТ - ш о п л р і т ւ ր ղ ճ ի տ ր ն թ ւ զ փ ք ծ ճ ց
ճ ջ չ ր ժ շ զ լ ւ ղ լ յ ի ղ խ ւ ւ . Графические особенности
этой системы - буквы ւ լ ւ . Итого 36 графем системы и 3 буквы из-
быточного характера. Специфичные буквы алфавитов помещаются поза-
ди системы и не мешают правильному отражению её.

ԲՈՎԱՆԿԱԿՈՐԹՅՈՒՆ

Ե.Ս.ՎԱՐԴՈՒՄՅԱՆ, Լեզվի բառապաշարի համակարգայնությունը հարցի	
շուրջը	3
Մ.Կ. ՀԱՆՆԵՅԱՆ, Մարմնի մասերի հնդեվրոպական անվանումները հայ- րենում և նրանց տարածական բնութագրերը	6
Հ.Վ.ՍՈՒՔՈՒՍՅԱՆ, Հնդեվրոպական բառակազմական կազմավորները և նը- րանց ձևափոխությունը հայերենում	9
Մ.Ա.ՍՄՐԱՅՅԱՆ, Լեզվի իմաստաբանական ինվենտարիզացիայի հարցի	
շուրջը	12
Ս.Վ.ՂՈՒԿԱՍՅԱՆ, Ժամանակակից հայերենի հարցական նախդասություն- ները և նրանց փոքրապատկերացումները...14	
Վ.Գ.ՀԱՄԱՐՁՈՒՄՅԱՆ, Ութերորդ դարի հայերենի ոճական դասակար - գումբը	16
Ն.Մ.ՍՒՄՈՆՅԱՆ, Հայ բարբառների հնդեվրոպական արևելամասերի ուսում- նասիրության հարցի շուրջը	18
Ե.ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ, Դավիթ Զեյթունցի քերականը	20
Հ.Ա.ՀԱԿՈՐԱՅԱՆՅԱՆ, Լեզվական նշանի արտահայտություն և բովանդակու- թյան պլանների զուգորդման հնարավոր զեպերի համակարգման փորձ	21
Ս.Կ.ՏԻՈՅԱՆ, Որոշակների աննախդիր հոլովական ձևերով կաղապարների փոխակերպման հարցի շուրջը	25
Э.А.ГРИГОРЯН, Из опыта сопоставления русских и армянских личных имён	26
Н.А.ТЯР-ГРИГОРЯН, Семантический анализ типов транспозиции модально-коммуникативных разновидностей фраз	29
М.У.ХАМОЯН, К изучению основных понятий курдской фразео- логии	31

Э.А.ГРИГОРЯН, О семантике болгарских фамилий турецкого происхождения	33
Л.Г.ГРИГОРЯН, От слова к метафорическому образу	35
Е.Л.ЧУБКОВА, О нарушении норм синтаксической сочетаемости при метафорическом употреблении слов	37
Э.ЕГИАЗАРЯН, Применение "гибридного" автоматического словаря для автоматизации некоторых лингвостатистических работ.	40
Э.Э.СИМОНЯН, О произношении согласных и порядке графем в алфавитах.	44

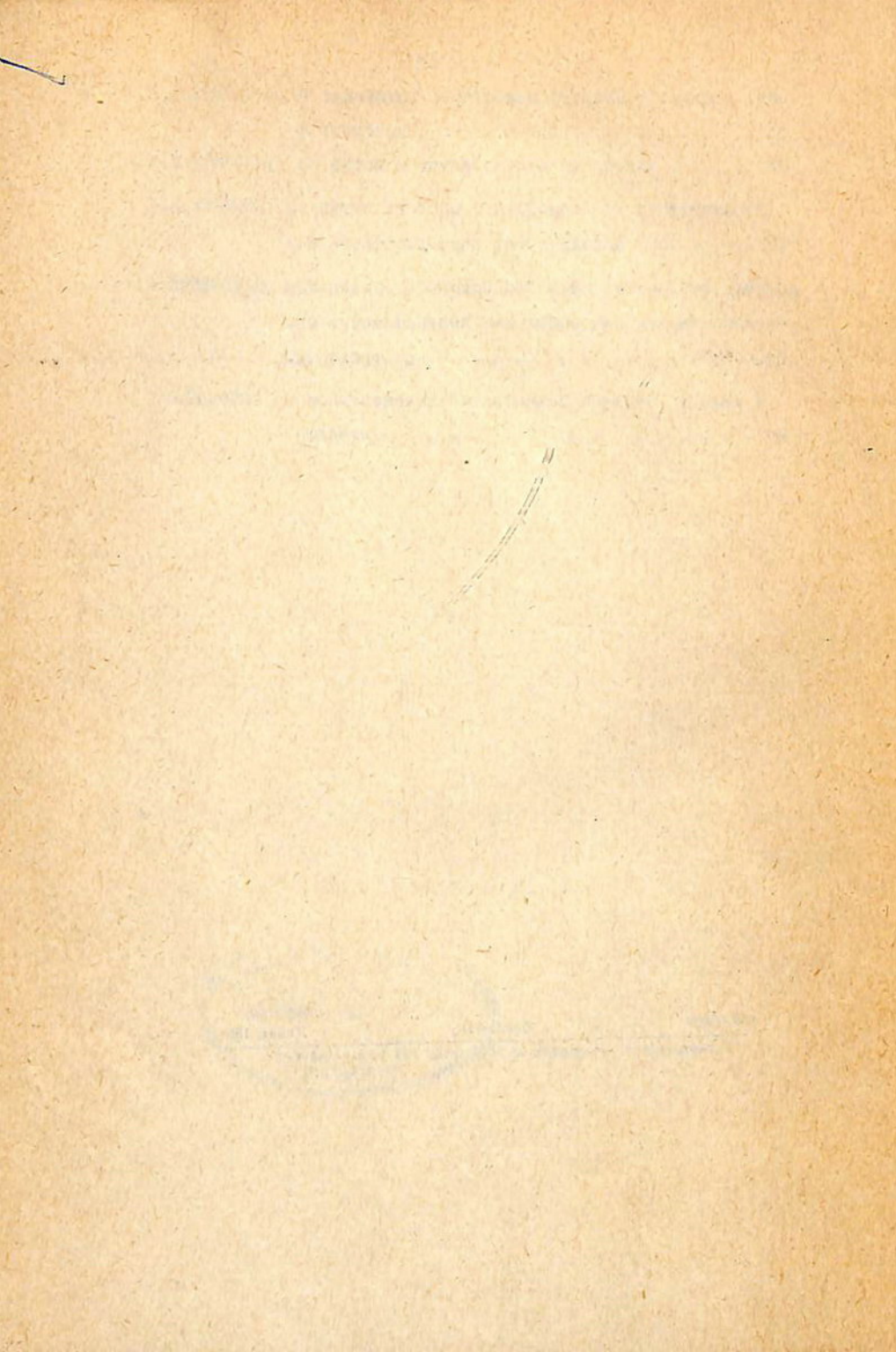
ВФ 03899

Заказ 231

Тираж 150

Эчмиадзинская типография Издательства АН Армянской ССР

[104.]

A $\frac{11}{53047}$

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220053047